

Hock Bertalan

A pusztaszabolcsi barokk orgona restaurálása

Hároméves izgalmas, minden részletre kiterjedő kutató- és restaurátormunkát koronázott meg a *pusztaszabolcsi Szent Imre-plébániatemplom* barokk orgonájának avatása 2004. július 23-án. Az egyházközség *Baltási Nándor esperes plébános* vezetésével 2001-ben határozta el, hogy a templom csaknem működésképtelen orgonáját felújíttatja. Sejtve, hogy a méltatlan, elhanyagolt külső esetleg nagy értéket rejt, az egyházközség a munkálatok megkezdése előtt —Magyarországon eddig példátlan módon— orgonaművészek, orgonaépítők, szakértők részvételével széleskörű szakmai tanácskozást hívott össze.

Hock Bertalan orgonaművész, a budavári Mátyás templom orgonistája, a II. kerületi Solti György zeneiskola tanára.

A szóbeli hagyomány és egyes levéltári források azt sugallták, hogy a hangszer eredetileg a pesti ferences templom számára készült a XVIII. század közepén, s onnan 1902-ben az esztergomi ferences templomba, majd 1941-ben Pusztaszabolcsra került. A tanácskozást követően a tulajdonos felkérésére négy orgonaművész és orgonarestaurálási szakértő (*Enyedi Pál, Hock Bertalan, Sirák Péter, Solymosi Ferenc*) valamint egy tárgyrestaurátor-művész (*Schwartz Rezső*) a hangszer egyes részeit szétszedte és átkutatta, így alakítva ki előzetes elképzelését. A közben három főre apadt orgonaszakértői csoport az addigi adatok és a hangszerben tapasztaltak feltűnő ellentmondásai miatt az orgona pesti ferences eredetét elvetette, és feltételezte, hogy az kezdettől fogva az esztergomi ferences templomban állt. A restaurálási elgondolás a kevés rendelkezésre álló kutatási adatra, valamint néhány, akkor még csak feltételezett analógiára alapozva a hangszernek vélhetően a XVIII. század végére kialakult alakját javasolta megközelíteni.

Az orgona története a XVII–XVIII. század fordulójára nyúlik vissza. A török kiűzése után nagyszabású építkezések kezdődtek Esztergomban. Ekkor építették fel a Belvárosi templomot is, ahol egy 1701-es *canonica visitatio* már új orgonát említ. A városba érkezett ferencesek először fatemplomot emeltek, majd egy nagyobb méretű kőtemplom építésébe kezdtek, amelynek először a hajója készült el. A Rákóczi-szabadságharc idején az építkezés elakadt (a téglákat erődépítéshez rekvirálták), ezért a szentélyt csak később építették fel. A templomot végül 1717-ben Szent Anna tiszteletére szentelték fel.

Az orgona története a XVII–XVIII. század fordulójára nyúlik vissza. A török kiűzése után nagyszabású építkezések kezdődtek Esztergomban. Ekkor építették fel a Belvárosi templomot is, ahol egy 1701-es *canonica visitatio* már új orgonát említ. A városba érkezett ferencesek először fatemplomot emeltek, majd egy nagyobb méretű kőtemplom építésébe kezdtek, amelynek először a hajója készült el. A Rákóczi-szabadságharc idején az építkezés elakadt (a téglákat erődépítéshez rekvirálták), ezért a szentélyt csak később építették fel. A templomot végül 1717-ben Szent Anna tiszteletére szentelték fel.

A hangszer építőjét és pontos építési idejét nem ismerjük: *feltételezhetően 1700 körül, de mindenképpen 1739 előtt készült.* Az orgonaházon már a legkorábbi időkben olyan átalakítások történtek, amelyeket nem műhelyben, hanem a hely-

színen —az összeszerelt szekrényen— végeztek. Elképzelhető, hogy a szekrény eredetileg egy kisebb templom számára készült, és azt itt felállítva átalakították. De a ház készülhetett rendi asztalosműhelyben is, s az orgonaépítő megjelenésekor válhatott szükségessé a szekrény hozzáigazítása a belső szerkezethez. A ház formája —két szélső, magas, előreugró, háromszögletű torony, melyek egy alacsonyabb sokszögletű tornyot fognak közre— a mai Magyarország területén nem volt általánosan elterjedt. Délnémet, tiroli területeken kedvelték, ugyanakkor a szekrény parkányzatai és a síplábak elé tett díszítések felvidéki eredetre is utalhatnak.

Az orgona első igazolható állapotában —a ferences templomban— egymanuálos, pedálos, hátuljátszós hangszer volt, 8 manuál- és 1 (2) pedálregiszterrel, csúszka- és csőlárával valamint függesztett mechanikával, pedálkopula nélkül. A szelepek alatt talált papírborítások vízjelei alapján a szelláda az 1700-as évek első harmadában készült. A szelet két, az orgona aljában elhelyezett, szíjhúzással működtetett ékfűvő szolgáltatta. A hangszer a mellvédben állt, s szekrénye eleinte festetlen volt. A pergamenre piros és fekete tintával, gótikus betűkkel írt regiszter-táblácskákat közvetlenül a fára ragasztották fel. Ezekből egy máig megmaradt „Petal” felirattal. A hangolás mintegy fél hanggal lehetett magasabb a ma megszokottnál, ezt azonban időközben megváltoztatták.

Az orgonát 1739-ben, az oltárokkal egy időben festették le először. A díszítő faragványokat aranyozták. Az orgona hátoldalára a következő —eddig meggyőzően nem feloldott— szöveget írták:

17 R. Abo... 39

M. Inno... V.

Magyarországon egyedülálló módon az oldalsó és a hátsó kivehető ajtókra természeti jeleneteket ábrázoló festmények kerültek. Ezek felfedezése volt a restaurálás legnagyobb meglepetése. A mellvédben álló szekrény templom felőli részén a következő felirat volt látható:

S. ANNA O.[ra] pro No[bis!] — (Szent Anna, imádkozzál érettünk!)

Az esztergomi ferences templom védőszentje Szent Anna, tehát a hangszer legkésőbb 1739-től már ott állt.

Alig több mint egy emberöltő elteltével ez az orgona kicsinek bizonyult a meglehetősen nagy templomhoz, ezért a hangszert 1778-ban (ismét) átalakították. A munkát a rajeci (Trencsén vármegye) *Jan Pažický* (korabeli írásmód szerint: Pázsiczky), egy 120 éven át működő híres felvidéki orgonaépítő-dinasztia alapítója kapta meg. A mester (saját kezű műjegyzéke szerint) az orgonát kétmanuálossá alakította, alépítményébe, az ékfűvők helyére —az újabb kor stílusának megfelelő homlokzattal— 6 regiszteres pozitívot épített, és a pedált is két regiszterrel bővítette. Az orgona közelében felállított nagyméretű új fűvőházba két új, nagyobb ékfűvőt helyezett el. A munka 200 arany-

forintba került. A mester a magával hozott részeket elődeihez hasonlóan a helyszínen építette be. Hogy semmi ne vesszen kárba, az átalakítás során feleslegessé vált anyagokat más funkcióban felhasználta. A szekrényen további átalakításokat is végzett: a két szélső toronyra —oldalaikat kivágva— levehető, apácarácsos ajtókat helyezett el a jobb kihangzás érdekében. A hátlap középső ajtaját is kicserélte, hogy az orgonista jobban hallja hangszerét. A két billentyűzet közé csúszo rendszerű manuálkopolját épített. A regiszterhúzókat is átrendezte, a regisztertábla feleslegessé vált lyukait befoltozta, s a *Petal* tábla kivételével a feliratokat levakarva a húzók fölé új, papírra fekete tintával írt feliratokat ragasztott fel, melyeknek egy része töredékesen megmaradt. Ezzel az átépítéssel, 17 (18) regiszterével, függesztett, érzékenyen reagáló mechanikájával, megfelelő szélellátással az orgona elérte művészi és technikai teljességét.

Jó néhány évvel vagy évtizeddel később az egész szekrényt a festményekkel együtt világoszöld olajfestékkel átmázolták. A XIX. század közepétől egyre gyakrabban alakították át a hátuljátszós hangszereket. Ez történt a ferences orgona esetében is. A *historia domus* szerint 1853-ban *Michael Löth* orgonaépítő mester végzett itt nagyobb munkát. Talán ekkor, de mindenképp az új játszóasztal aljába festett 1884-es időpont előtt az orgona két manuálművét szétválasztották. A pozitívot eredeti homlokzatának felhasználásával külön szekrénybe helyezték. A nagyorgona két-három méterrel hátrább került, és új játszóasztal készült a nagyorgona és a pozitív közé. Az orgonista így közelebb került a hívekhez, de a sok mechanikai áttétel miatt elvesztette a korábbi közvetlen kapcsolatot hangszerével. Az orgona billentése sokkal nehezebb lett, a pontatlan munka és a bonyolult mechanizmus sok hiba forrásává vált. 1884-ben az egész hangszert minden alapozás nélkül barnára festették.

A fújtatóban talált újságdarabok (ebből készítették a bőrözés szabásmintáját) dátuma szerint 1892 körül új, taposóval ellátott franciafúvót építettek hozzá. 1918-ban háborús célokra rekvirálták a nagy orgonaház homlokzati ónsípjait. Ezeket 1925 júniusában Várad Miklós rákospalotai orgonaépítő horgany sípokkal pótolta, és 7.498.900,- koronáért javította a hangszert. 1935 után Marcell Endre pesti orgonakészítő javította az orgonát. Időközben a rövid első oktáv sípjait levágták, E-től kromatikussá alakítva azt, és a szekrényt fehérre mázolták.

1941-ben a ferencesek új orgona építését határozták el, és a régit 3000 pengőért eladásra meghirdették. Így került *Pusztaszabolcsra*. A szétszerelést, szállítást és felállítást Tattinger János érsekújvári orgonaszerelő végezte. A háború utáni időkhöz sem pénz, sem anyag, sem megfelelő szakember nem volt a javításhoz. Jellemző, hogy többek között egy bécsi házmester is javította hangszert. Az ötvenes évek végén már igen rossz állapotban volt, ezért a teljes belső kicserélése mellett döntöttek, de a javítással megbízott orgonaépítő az összegyűlt és kifizetett pénzzel együtt eltűnt. Ezzel az orgona ideiglenesen

megmenekült ugyan, az újabb barkácsolások azonban siettették a leromlott állapotú hangszer további pusztulását.

A 90-es évek második felében több szakvélemény és felújítási, illetve átépítési javaslat is született. Végül a Nemzeti Kulturális Alap műemlékorgona-restaurálási programja csillantotta fel a reményt, hogy az értékes hangszer valóban sikerül megmenteni.

A felújítás megbízott tervezőinek és kivitelezőinek a 2001-ben kialakított előzetes restaurálási elgondolás birtokában sem volt könnyű dolguk. Az esztergomi ferences levéltárat az ötvenes években széthordták, nyomára sem sikerült rábukkanni. Így a restauráláshoz csekély számú írásos dokumentum állt rendelkezésre, szinte csak a hangszerben talált jelekre, valamint a rendkívül szűkszavú és adatokat csupán véletlenszerűen közlő *historia domus*ra támaszkodhattak. Az előzetes kutatások eredményei és a hangszer teljes szétszedése, letisztítása során feltáruló kép nyomán rajzolódott ki pontosan a restaurálás iránya. A XVIII. század eleji szekrény csaknem 100 %-os, a XVIII. századi sípmű mintegy 90 %-os állapotban fennmaradt, akárcsak a főmű és a pedál korabeli mechanikája. Mivel a XIX. századi átépítés a hangszerhez a játszóasztalon újabb traktúraelemeken és a franciafúvón kívül mást nem tett hozzá, a munkálatok célja a Pažický által létrehozott barokk, hátuljátszós forma restaurálása, illetve a még fellelhető analógiák alapján történő rekonstruálása volt.

A *Nemzeti Kulturális Alap támogatásával* 2002. április 15-én végre megkezdődhetett az orgona restaurálása. A szekrény stabilizálása és kiegészítése után a pozitív homlokzata visszakerült a nagy orgonaház alsó részébe. Mivel a hangszer Esztergomban a mellvédben állt, az egykori látvány felidézése és a jobb kihangzás végett az egész orgona az 1941-ben a hátpozitív számára kialakított, előreugró kiserkélyre került. A szekrény színezését, a díszek kiegészítését, aranyozását, a festmények restaurálását restaurátorművészek végezték. A nagy szekrény festése meglehetősen jó állapotban megmaradt, amit ezért nagyrészt elég volt retusálni. Pažický az általa beépített részeket nem festette le, ezek színeit —a későbbi építési szakaszra utalva kissé eltérő módon— a nagy szekrény árnyalataihoz igazították. A szekrény oldalán egy kis felületen megfigyelhetők maradtak a különböző festékrétegek.

A szelládákat és a mechanikát az orgonaépítő eredeti állapotuknak megfelelően restaurálta. A nagy szekrény aljába visszakerült pozitív számára új stecheres játszótraktúra készült. Ehhez és a manuálkopula szerkezetéhez —a hangszerben talált nyomok alapján— az analógia a poroszokai (ma Pruské, Szlovákia) római katolikus plébániatemplom Pažický-orgonája volt. A manuálklaviatúrák összeállításához több korabeli hangszer szolgált mintául. A két-manuálos billentyűzet szerkezete a bacsfai (Bač, Szlovákia) ferences templom ismeretlen eredetű orgonája alapján készült. A billentyűprofilokhoz a poroszokai ferences templomban megmaradt egyetlen eredeti Pažický-billentyűzet nyújtott támpontot. A hiányzó pedálliblentyűzet, a pad és a regiszterhúzó

a beckói (Beckov, Szlovákia) Pažický-orgona alapján készültek. A regiszterfeliratok betűtípusa a megmaradt Pažický-táblák betűit követi.

A pozitív eredeti homlokzati és belső sípjai azonos, magas százalékú (kb. 85 %), igen vékony falú anyagból készültek. A későbbi kályhaezüst festés eltávolítása és gondos restaurálás után szép, telt, élénk hangot adnak, és a magas ónszázaléknak köszönhetően fehéren csillognak. A főmű horgany sípjainak helyére új ón homlokzati sípok készültek 70 %-os ötvözetből. Ez átmenetet képez a belső sípok 50 %-os és a pozitív sípjainak 85 %-os ötvöze között. Néhány homloksíp a kor szokásának megfelelően, felvidéki minták alapján domborított díszítést kapott. Az eredeti menzúraháladvány szerint megépült a mixtúra hiányzó, de eredetileg tervezett második, kisebbik sora is.

A megmaradt darabokból kellett rekonstruálni az orgona háta mögött álló fúvóházat és a töredékes lenyomatokból a taposókkal ellátott két új ékfúvót. A hangszer így fújtató-ventillátor nélkül is működtethető. Kísérletek alapján a szélnyomás 65 mm-re adódott, a hangolási magasság 25 C fokon 448 Hz. Sajnos a temperaturára vonatkozó adatokat nem lehetett kiértékelni az orgona felújított sípállományából. Biztos, hogy eredetileg kiegyenlített lebegésű temperatúrával volt hangolva, de tekintve, hogy ezt legalább száz éve egyenletesre változtatták, olyan temperatúrát kellett keresni, amelyik ettől csak kis mértékben tér el, és minél kevesebb beavatkozást jelent a síphosszakba. Ezek alapján végül az orgona a Werckmeister III. temperatúra szerint lett behangolva.

A hangszer most ismét eredeti szépségében ragyog. A Pažický-féle átalakítással (1778) létrejött állapotába visszaalakítva ez a hangszer ma Magyarország legrégebb és legteljesebb állapotban megőrződött kétmanuális nagyorgonája.

Diszpozíciója:

<i>II. manuál (főmű, C/E-c³, rövid alsó oktáv, 45 hang)</i>	<i>I. manuál (pozitív / alsómű, C/E-c³, rövid alsó oktáv, 45 hang — 1778)</i>	<i>Pedál (C/E-a, rövid alsó oktáv, 18 billentyű és hang)</i>
Principal (8')	Coppel (8')	Petal (Subbass 16' + Bordun 8')
Copula maior (8')	Quintadena (8')	Burdon bass (8' — 1778)
Octav (4')	Flauta minor (4')	Flauta bass (4' — 1778)
Copula minor (4')	Principal (4')	
Quinta (2 2/3')	Octav (2')	
Sedecima (2')	Superoctav (1')	Copula claviaturae (1778)
Quint minor (1 1/3')		
Mixtura (2x1')		

A restaurálás kivitelezője a *Varga Orgonaépítő Kft.* volt *Varga László* orgonaépítő mester vezetésével. Közreműködtek *Hock Bertalan* és *Sirák Péter* orgonaművészek, orgonarestaurálási szakértők. A szekrény felújítását *Schwartz Rezső*, a táblaképekét *Jeszeniczky Ildikó* és *Perjés Edit* restaurátorok végezték.

1. ábra. A pusztaszabolcsi r.k. templom barokk orgonája restaurálás előtt.

2–5. ábrák. A pusztaszabolcsi r.k. templom barokk orgonája restaurálás után.

